

שלוש הקדמות

מאמר "חזון הצמחונות והשלום"

- א. על "חזון הצמחונות והשלום" – רקע ותוכן
- ב. הצמחונות בימינו
- ג. תיאור פני העולם העתידי
- ד. סיכום

א. על "חזון הצמחונות והשלום" – רקע ותוכן

בשנים ה'תרס"ג-ה'תרס"ד, בעת היותו רבה של יפו והמושבות, פרסם הרב אברהם יצחק הכהן קוק מאמר בשישה המשכים בירחון התורני 'הפלס', תחת הכותרת "אפיקים בנגב". המאמר, המודפס כיום במלואו בספר אוצרות הראי"ה (ב, עמ' 77-130), עסק במספר נושאים ובהם: ייעודם של החיים, מעלת הכרת הטוב, התנועה הלאומית וכדומה. בתוך מכלול הנושאים, הוקדשו מספר פסקאות לדיון בדבר ההיתר התורני לאכילת בשר, וכן להסבר טעמיהם של מספר דיני כשרות הנוגעים לתהליך השחיטה והאכילה.

בשנת ה'תש"ך, לצורך כנס של אגודת 'צמחונים דתיים', ליקט וערך אחד מגדולי תלמידיו של הרב קוק, הרב דוד הכהן (הרב 'הנזיר'), חלקים נבחרים מתוך הפסקאות הנ"ל; אליהן צירף הוא מספר פסקאות (אף הן לאחר עיבוד ועריכה) ממאמרו של הרב קוק "טללי אורות – השקפה על טעמי המצוות", שנדפס לראשונה בעיתון 'תחכמוני' בשנת ה'תר"ע (מודפס כיום בספר מאמרי הראי"ה א, עמ' 18-28). צירופן של הפסקאות הללו יחדיו הפך בידי הרב 'הנזיר' לחיבור המצוי לפנינו כיום בשם: "חזון הצמחונות והשלום מבחינה תורנית".

החיבור יצא לאור לראשונה כחלק מן הספר "לחי רואי", ספר זיכרון לעילוי נשמת נכדו של הרב קוק, שטבע בימה של בת ים בשנת ה'תשי"ט. הספר, שנערך בידי הרב יוחנן פריד והרב אברהם ריגר, יצא לאור בשנת ה'תשכ"ב וכלל בתוכו, לבד מהמאמר "חזון הצמחונות והשלום", אף כתבים של המנוח על הלכות תפילין ועל פרקי אבות. עקב הביקוש הרב, הודפס כמה חודשים לאחר מכן המאמר "חזון הצמחונות והשלום" כחוברת נפרדת, ונותר בצורתו זו עד היום.

ניתן לתמצת את המאמר "חזון הצמחונות והשלום" בארבעה סעיפים עיקריים: (א) הבנה עקרונית כי החזון העתידי של תורת ישראל שולל את אכילת בשרם של בעלי חיים (פסקאות א-ה); (ב) פירוט נימוקים להכרח שבאכילת בשר בימינו, והדגשה כי התנזרות כלל-חברתית מאכילתו עלולה להביא לכשלים חמורים במוסר האנושי (פסקאות ו-יב); (ג) פירוט טעמיהם של כמה מדיני הכשרות ומקומם בבניית החזון העתידי (פסקאות יב-כו); (ד) תיאור העידן האידיאלי באחרית הימים, ובו הימנעות מאכילת בעלי חיים (פסקאות כז-לב).¹

ב. הצמחונות בימינו

כאמור, במאמר "חזון הצמחונות והשלום" מוצגת הצמחונות כהנהגה אידיאלית, תוך הדגשה כי במצבה הנוכחי של האנושות אין היא בשלה עדיין להתנהל על פיה. הרב קוק מלמדנו, כי למרות הסתייגותה העקרונית של

1 שמונה פסקאות נוספות – המלוקטות, כאמור, מתוך המאמר "טללי אורות" – מרחיבות את הסוגייה תוך הסבר כללי על טעמי המצוות, ומתפרטות כדלהלן: (א) תיאור שיטתו של הרב קוק בהבנת טעמי המצוות, שעיקרה אבחנה בארבעה ממדים המרכיבים את המציאות וביטויים בכל מצווה ומצווה (פסקאות א-ב); (ב) הדגמה של שיטה זו במצוות הכשרות (פסקאות ג-ה); (ג) חזון בדבר התאחדותם של ארבעת הממדים הללו בארץ ישראל (פסקאות ו-ח). כפי שציינו בהערות לקורא, התמקדנו במהדורה זו בביאור הפסקאות הלוקחות מהמאמר "אפיקים בנגב"; הביאורים על הפסקאות המלוקטות מהמאמר "טללי אורות" יובאו בעז"ה בספר עתידי בסדרה זו.

תורת ישראל מאכילת בשרם של בעלי חיים, אין היא פוסחת על שלבים, ואשר על כן מאפשרת היא כיום אכילת בעלי חיים באופן זמני ומבוקר, ומותרת את הצמחונות בגדר חזון בלבד. במאמר מנויים ארבעה טעמים עקרוניים להיתר התורני לאכילת בשר בימינו אנו:

א) "גם אלה בעלי החיים צריכים לשלם את מס המעבר, כי גם האדם הרבה לשלם מסים רבים" (להלן פסקה ו, עמ' 58). כלומר, בעלי החיים הינם חלק מתהליך אבולוציוני המקדם אט-אט את העולם למגמתו: הדומם מהווה מצע לפריחתו של הצומח, הצומח משמש כמזון לבעלי החיים, ובעלי החיים מתעכלים בגוף האדם בעל יכולת הבחירה והפעולה המוסרית. יוצא אפוא, כי פרטי החיים כולם שותפים בסופו של דבר להתעלותה הכללית של המציאות. בדומה למין האנושי, שהקריב קורבנות גדולים למען השתכללותו החומרית והמוסרית של העולם – במלחמות עקובות מדם, במאבקים חברתיים, בכישלונות מדעיים וכדומה – בעלי החיים 'נדרשים' אף הם לתרום את 'חלקם', וזאת על ידי נתינת בשרם כמאכל לבני האדם הזקוקים לו לעת עתה – הן מבחינה גופנית והן מבחינה נפשית.

ב) בעת בה מעמדה המוסרי הכללי של התרבות האנושית הינו נמוך, לא ניתן להתחסד ולטפל במצוקותיהם של בעלי החיים. בעידן בו החברה האנושית מלאה בגילויי אכזריות כלפי בני אדם אחרים – "כמה מגוחך הדבר, אם עם כל עוד טומאתו בו, יפשוט טלפיו ויפנה לו לדרך צדקה הרחוקה, להתחסד עם בעלי חיים, כאילו כבר גמר כל חשבונותיו עם בני אדם הברואים בצלם אלוהים" (שם). משמע, בנפש האנושית קיימת כמות 'מוגבלת' של משאבי נפש מוסריים. במקרה שהם יושקעו בדאגה לבעלי חיים, יבוא הדבר בהכרח על חשבון היחס למעגלי חיים אחרים, מעגלי חיים שמטבעם הם קרובים יותר אל האדם.

ג) "אחרי שמוסריותו של אדם עודנה תלויה ברפיון... מובן הדבר שצריך הוא למצא את עצמו עומד בספירה מרוחקת מחברת בעלי החיים השפלים, מרחק עצום ועמוק, שלא ירגיש את עצמו שהוא כאחד מהם" (להלן פסקה ח, עמ' 77). כלומר, לו הייתה התורה דורשת מאיתנו שוויון ביחס כלפי בעלי החיים כעין היחס לבני אדם, התפתחותה הרוחנית של האנושות הייתה

נסוגה. טשטוש ההבדלים בין בני האדם לבעלי החיים היה גורם לקרבה מתמדת ביניהם, הן ממשית והן נפשית, קרבה שהייתה מביאה לתחושת דמיון. בהמשך הייתה נוצרת לגיטימציה תרבותית לאורח חיים פראי, בדומה לאורח חייהם של בעלי החיים, שהיו מצטיירים כשווי ערך לאדם.

(ד) "אם ההתחסדות עם בעלי חיים הייתה מפורסמת... אז היינו פוגשים המון גדול של רשעי תבל, המשחרים לטרף כזאבי ערב, זובחי אדם באין חמלה, ומוסר כליותיהם, כשהיה מעיק להם, היו ממלאים ברווחה על ידי חסידות עם בעלי חיים... שהרי בעלי החיים אינם משיגים את גבול מחיתם, כבודם ותאוותיהם של רעי אדם הללו" (להלן פסקה יא, עמ' 88). קרי, בניגוד לבני אדם, בעלי החיים אינם מאיימים על מעמדו של האדם, בשל היותו מצוי ללא עוררין בעליונות עליהם. אי לכך, התביעה ליחס הוגן כלפיהם איננה דורשת מן האדם המקולקל במידותיו ויתור מוסרי משמעותי, אך עלולה לספק לו תחושה מדומה של התנהלות מוסרית. סופה של תחושה זו בהשכחת מוסר כליותיו האמיתיות, שלולא אשליה זאת, היה מתעורר מצפונו לבסוף לתקן את דרכיו ביחס לבני אנוש אחרים.

בהתאם לכך, אנו מוצאים מקומות רבים בכתביו של הרב קוק בהם הוא מביע את הסתייגותו מאורח חיים צמחוני בימינו, ואף מדריך בפירוש את בנו, הרב צבי יהודה, לאכול בשר: "ועל דבר אכילתך, עיקר כוונתי שתדקדק יפה יפה אם לא תגרום מניעת אכילת בשר חלילה שום רפיון דהו בהתפתחות האומץ הגופני והנפשי, ושלא ללכת שבוי אחרי הדולגים על ההרים של תנועת צער בעלי חיים, שרובם כמדומה יש במעמקי רוחם טינא גנוזה של שנאת הבריות וכל המידות המסתעפות וכרוכות עמה, ודי לנו ההוכחה של תפיסת המקום אשר לתנועה זו במחנה האפל של שונאי ישראל המעמיקים ברשעתם... והרעיון המקודש של העלאת נפש הבהמית וניצוצות הקודש, ההולך בסוד שיח צפונות רזי תורה, הוא נותן לאומץ המוסר האנושי ולאפשר כל חי בכללו, בהצטרפות כל היש, כל מעשה ד' הגדול – הרבה יותר מכל מה שתוכל כל חמלה חנוקת רוח לתן בחולשתה וכעסה גם יחד" (אגרות הראי"ה ג, עמ' פב).

"מר קמחי מתאונן במכתבו על אשר הנך ממעט באכילה. ולמה זה? בטח

חזון הצמחונות והשלום

תשתדל להרבות בפקוח הבריאות כראוי ובפרט בענייני אכילת בשר ולפחות מרק בכל יום. כי לפי דעתי איננו, ולא האנושות בכללה מוכשרת עדיין לנזירות מבשר. ודי אומר דברנו והערנו בזה בשיחותינו יחד" (שם, עמ' קנב-קנג).

הרב קוק אף חוזר ומפציר בבנו פעם אחר פעם ללמוד הלכות שחיטה: "לרצון מאד יהיה לפני אם תלמד את מלאכת השחיטה בהוראה ובמעשה, לקיים דחז"ל... אחרי הצפייה למרחוק שאיננו מרחיקים עד דבר השקפת הצדק לגבי בעלי חיים כולם, הננו מכירים ברור שכל הדרגות הנדרשות לעולם החומרי והרוחני לעלות עליהן כדי להגיע למטרה העליונה, שאחת מהן היא תורת השחיטה וכל דקדוקי דיניה, הם הם התכנים המביאים את כל אור הקודש מאור הצדק העליון שיחול בכל נשמת כל חי ובעולמים כולם, ועבודת הקודש גמורה היא לקיימם בנפש חפצה ושמחת ישרים הששים בעבודת ד' טהורה" (אגרות הראי"ה ג, עמ' מח).

ובאגרות נוספות בהמשך: "ההתחלת את לימוד השחיטה, בהתרגלות ההרגשה וההעמדה בסכין? או אולי כבר ניסת במעשה לשחוט איזה עוף? יהיה לי לרצון כי תרכוש לך עוד חד מהני תלת שתלמיד חכם צריך שידע אותם" (שם, עמ' מט).

"שכחתי זה באיזה מכתבים לדרוש אם הנך עוסק בהתלמדות השחיטה בפועל, ואיך נראה הדבר בעיני רוחך, ואיך הנך מרגיש את היחושים הנפשיים בין ובין עבודת קודש זו, שלאנשי קודש ומחשבה, רתוקים בעדינות הרגש, צריכה היא רצון אמיץ וגבורת נפש נלבבה ברוכה בעוז ומתינות תכונית" (שם, עמ' עט); "ההנך מתמיד בענייני השחיטה? ההיה לך עוד ניסיון מעשי נוסף על אשר הודעתני? אשמח בהשתלמותך בעבודת הקודש הזאת הרצויה ומועילה מאד וצדיקים ילכו בה" (שם, עמ' קכב) וכן הלאה.

מכל האמור לעיל עולה, כי ההדרכה הפשוטה העולה מכתבי הרב קוק מעודדת, ובמידה מסוימת אף תובעת, אכילת בשר כיום. ישנם, כמובן, יחידי סגולה הראויים כבר עתה להתנהל בהנהגה חריגה של התנזרות מאכילת בשר, כפי שמשמע מדבריו באגרת: "אף על פי שיש מקום לניצוץ אורה זה (של הימנעות מאכילת מבשר) להיות חודר לפעמים אצל קדושי רוח השואפים

לרוממות קדשי קודשים, לדלות מים עמוקים מבאר מים חיים, מנחל ד' אשר יצא להשקות את נחל השיטים" (אגרות הראי"ה ג, עמ' פב);² אך הציבור בכללו, לדבריו, יכול להינזק מבחינה פיסית ומוסרית מהנהגות מסוג זה.

ג. תיאור פני העולם העתידי

המאמר "חזון הצמחונות והשלום" משרטט עבורנו קווים לדמותו של העולם האידיאלי שיהיה באחרית הימים: לעתיד לבוא, בני האדם ובעלי החיים יחיו בהרמוניה הדדית, ואכילת בשר תיתפס בתודעה האנושית כמעשה שאין להעלותו על הדעת, ותיחשב כעין רצח בן אדם.³ מעבר לכך, באותה עת

2 הרב 'הנזיר', כדוגמא, היה צמחוני. הרב קוק, לעומת זאת – בניגוד לדעות לא מבוססות הנשמעות לעתים – לא התנזר מאכילת בשר, אף שנהג באורח חיים צנוע ככלל, ועקב כך לא נראה פעמים מזומנות אוכל בשר; זאת, בנוסף לפסקאות בהגותו המדברות על החזון האידיאלי של הצמחונות, גרמו ככל הנראה להפצת השמועה על היותו צמחוני.

3 לפי קו חשיבה זה, מסתבר כי מציאות הקורבנות לעתיד לבא הינה סוגייה מורכבת. ראה את דבריו של הרב קוק בשמונה קבצים (א, תשסג): "הקורבנות. הנוו משיגים אותם לא רק עבודות חיצוניות סימבוליות אלא תיקונים פעולות שהעולם מתבסס על ידם. אמנם התוכן הסימבולי הוא תוארם לבושם וברור הדבר שיחס גדול יש להצורך הסימבולי עם הצורך הפנימי, וכשיבואו ימים והצורך הפנימי יחדל, בביטול הקורבנות, יפסק גם כן הכוח הסימבולי לגמרי מפעולתו, ותחתיו יבא תוכן יותר עשיר לנושא הסימבוליות שתתקשר עם העבודה היותר עליונה, שתכליל בקרבה את כל העובדא הפועלת, המתקנת, של הקרבנות כולם בצורה יותר עליונה. זאת היא המנחה הערבה של עתיד, אשר תערב לד' מנחת יהודה וירושלים כימי עולם וכשנים קדמוניות"; כן ראה (שם ג, קעו): "כשרוח החופש מתאזרח בעולם, החיים מתעדינים, והכול מלא רצון, אז מתעורר בחזקה הרגש הטהור של הכרת טובה, ומביא להופעה אלוהית אצילית, קשורה בשמחת החיים ומילואם. כל הקורבנות בטלים, וקורבן תודה אינו בטל לעולם, אלא מתוך התמצית של כל הקרבנות הבטלים הרי הוא מתמר ועולה ברב כוח"; "בעלי החיים, הקרבים למזבח, חל בהם עצמם התיקון על ידי התעלותם להיות זבח לד', שכיון שאין בהם דעת אינם מגיעים להתעלות זו כי אם במעשה הנעשה בהם בהעלות לד' דמם וחלבם... אבל לעתיד לבא שפע הדעת יתפשט ויחדור אפילו בבעלי-החיים, לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קדשי, כי מלאה הארץ דעה את ד' (ישעיהו יא, ט), וההקרבה שתהיה אז של מנחה, מהצומח – תערב לד' כימי עולם וכשנים קדמוניות" (עולת ראייה א, עמ' רצב).

אידיאלית גם נימנע משתיית חלב ומלבישת צמר, בשל היותם גזל רכושם של בעלי החיים. עם זאת, הדרך עד למצב זה איננה באמצעות התנזרות עכשווית מן הפעולות הללו; התנהגות מעין זו עלולה לגרום בעקיפין להידרדרות מוסרית, כפי שראינו בסעיף ב לעיל. הדרך למימושו של 'חזון הצמחונות והשלום' עוברת תוך הקפדה על ציווי התורה הנוגעים לאכילת בשר בעלי חיים ולשימוש ברכושם. במעשי המצוות הללו גנוזים אידיאלים מוסריים עליונים, המפנימים בנו – תוך כדי שימוש בחייהם ובקנייניהם של בעלי החיים – כי מעשים אלה הינם מצד האמת מעשי עוול, אשר ראוי בבא העת להתרחק מהם. כדוגמא, הציווי על כיסוי דם העוף לאחר שחיטתו בא לבטא רגש בושה משפיכת דם החי, אשר ראוי להסתירו; איסור אכילת חלב משמעו איסור על אכילת חלקי שומן המצויים בגוף הבהמה, כביטוי לרצון התורני לצמצמם ככל הניתן את היתר אכילת הבשר, לכל הפחות באכילת שומן שהוא מותרות; איסור שעטנז בא למנוע עירוב של פשתן – המופק מעבודת אדמה שאין בה כל עוולה – עם צמר הנוצר תוך עושק בעל החיים; וכן על זו הדרך, כפי שנראה בהמשך המאמר להלן. בקיום הציוויים הללו סופג האדם אל תוכו אט אט את האידיאל המוסרי העליון, הדורש התייחסות בצדק מלא לבעלי החיים, אידיאל שיבוא אף לביטוי התנהגותי מלא באחרית הימים, בה נימנע לחלוטין מאכילת בשר.

מן המאמר עולה כי במצב העתידי תנהג האנושות באורח חיים צמחוני. הרב צבי יהודה, במאמרו "אחדות המציאות השלמה" (אור לנתיבותי, עמ' רמג-רמח; מובא כנספח בעמ' 205-208), ממשיך את הכיוון אליו מוביל המאמר "חזון הצמחונות והשלום", ובונה על גביו קומה נוספת. אם במאמר "חזון הצמחונות והשלום" דובר על כך שבעתיד נימנע מאכילת בעלי החיים (בשר) ומעושק רכושם (חלב וצמר), במאמרו של הרב צבי יהודה מתוארת מציאות עתידית עליונה אף יותר: על פי דבריו, לעתיד לבוא, לא נשתמש לצרכינו אף במרכיבי הצומח או הדומם; יתרה מזאת, לא נחיה כלל במנגנון גופני הזקק

עם כל זאת, חשוב להדגיש כי "זה החיזיון (של ביטול קורבנות בעלי החיים) הוא לימים רחוקים מאד, ויכול היות שתיקון העולם בתחיית המתים יהיה לפני זה, ואז באמת כמה עניינים ישתנו לפי ערך הזמן" (קבצים מכתב יד קודשו ב, עמ' טז).

חילוף חומרים מן המציאות.

נרחיב מעט את הדברים: לכאורה, הדרישה לחיי צמחונות באה בשם הטענה המוסרית לפיה אין זה הוגן ליטול את חייו או את רכושו של בעל החיים לצורכי האדם. עם זאת, בהתבוננות בעומק הדברים, נבחין כי כל פעולה ופעולה שלנו – לא רק אכילת בשר או שתיית חלב – מושתתת על ניצול יצורי חיים אחרים. כדוגמא, בכל נשימה ונשימה האדם 'משמיד' ומסנן מיקרואורגניזמים; בכל הנחת כף הרגל על הקרקע עלול הוא לרמוס זוחלים למיניהם, וכן הלאה; כדבריו של הרב צבי יהודה: "וכן בכל פינה שנפנה ובכל צעד שנצעד הלא עוול מעשינו בדכאנו ביד חזקה את כחם של יצורים אחרים לטובתנו הפרטית" (שם).⁴

מהו הצידוק המוסרי, אם כן, לחיים המבוססים בכל עת על ניצול חיה של יצורים אחרים והשמדתם?

על מנת לענות על שאלה זו יש להקדים ולומר, כי המבט האמוני תופס את המציאות כולה כיחידה אורגנית אחת. היינו, בהסתכלות רחבה בעולם הטבע ניתן להבחין בקיומם של יחסי גומלין בין היסודות השונים במציאות: בעלי החיים, דרך משל, משתמשים בצומח כמזון, ובמקביל משמידים יצורים

4 ראוי לציין כי כל זה הוא מצד המבט האלוהי-אובייקטיבי; מצד המבט האנושי-סובייקטיבי בוודאי שקיים הבדל בין הרג אדם לבין שחיטת בעלי חיים ובין הרג בעלי חיים להשחתת צומח או דומם: "אך כל זה הוא מצד ההתבוננות האובייקטיבית בלבדה, אבל מצד ההדרכה המוסרית הסובייקטיבית ודאי שיש ויש מקום להבדיל בין בעלי חיים ואכילתם לבין יצורים אחרים, מכיוון שהם מביעים את צערם ודאגותם בהבעה יותר גלויה, שהיא... עושה רושם יותר עז ובולט בנפשנו ובאורחות מוסריותנו. וזהו היסוד לכך שעיקר אסור צער בעלי חיים הוא כדי להסיר מדות האכזריות מלבנו" (אור לנתיבותי, שם). זוהי, כנראה, אף הסיבה שבגללה המאמר "חזון הצמחונות והשלום" מתמקד בטעמיהם של דיני הכשרות, המפתחים את היחס המוסרי לבעלי החיים דווקא, ומתעלם מן היחס המוסרי העתידי האמור להתפתח כלפי הצומח או הדומם. כלומר, עיקר מטרתו של המאמר "חזון הצמחונות והשלום" הינו פיתוח הצד המוסרי השייך לעבודת ד' הנוכחית שלנו, ועל כן מתרכז הוא ביחס המוסרי כלפי בעלי החיים דווקא, דבר שגם אנו, בתבניות המוסר וההכרה העכשוויות, מסוגלים להזדהות איתו ברמה זו או אחרת. הרב צבי יהודה, כאמור, ממשיך בכיוון זה הלאה, אל מוסר עתידי, רדיקלי אף יותר.

המזיקים לו; הצומח קולט פחמן דו חמצני מבני האדם ומבעלי החיים, ובתמורה מעניק להם מזון וחמצן; הדומם מתדשן מתוך הפרשות בעלי החיים, ובד בבד מספק מצע ובית גידול לשאר היצורים, וכן הלאה; כדברי המדרש: "בריותיו של הקדוש ברוך הוא לווים זה מזה ועושים שלום זה עם זה בלא דברים" (שמות רבה לא, טו).

יחסי הגומלין הללו אינם מקריים, אלא מהווים ביטוי לאחדותה האורגאנית של המציאות. המציאות איננה אוסף של פרטים טכניים הנפרדים זה מזה, אלא פועל יוצא של מגמה אחת, חיות אחת, נשמה אחת; או, במילים אחרות: המציאות היא יצירת כפיו של אלוהים. אי לכך, בחשבון הכללי קיימת הרמוניה מופלאה ומדויקת בין כלל מרכיבי היש.

על פי כיוון חשיבה זה, ניתן להבין מדוע מתירה תורת ישראל לאכול בעלי חיים, ומדוע מצפוננו יכול להיות שקט למרות "שכל חיינו, כל מהלכם וכלכלתם, הם שלשלת אחת של רציחות ואבוודי נפשות, יהיו נפשות חי, צומח או דומם" (אור לנתיבותי, שם). התשובה היא, כי מצד המבט הפנימי המציאות כולה היא אורגאן אחד, ויסודות החיים נבראו באופן כזה שהינם **בהכרח** ניזונים אחד מן השני; כדברי הרב צבי יהודה: "בהשקפת האחדות השלמה לא נראה את עצמנו בתור דבר פרטי מיוחד בפני עצמו, וכן לא את כל אחד ואחד מכל יצורי עולם, לא את החי, לא את הצומח ולא את הדומם, אלא כולם וכולנו דבר אחד ממש, כאורגניות אחת, שכל חלקיה כולם מוקפים ומאוחדים ומחוברים יחד בחבור פנימי, מקורי, טבעי, וכולם מקבלים זה מזה ונותנים זה לזה, אז אין מקום לקפידות האלה במהלך החיים, **לא זה אוכל את זה כי אם הכול אוכל את הכול**" (שם). בלשון אחרת: היסודות הדוממים משמשים לצורכי היסודות הצמחיים; היסודות הצמחיים הופכים למזונם של בעלי החיים; בני האדם משתמשים בחי, בצומח ובדומם לצורך קיומם המביא תועלת לבריאה כולה, וחוזר חלילה. יוצא כי האדם לא רק שאינו קרוי היום להתנזר מן השימוש בבשר ובשאר מרכיבי המציאות, אלא אדרבה: להשתמש בהם עד תום על מנת לקיים את עצמו ועל ידי כך

את מעגלי החיים כולם.⁵

יחד עם זאת, כפי שראינו, המצב העקרוני בו מושמדים יסודות במציאות על מנת לקיים יסודות אחרים איננו מצב תקין מבחינת האידיאל התורני, ומטרתה של תורת ישראל הינה לרומם את עולם הטבע מכך. המאמר "חזון הצמחונות והשלום" מלמד אותנו כיצד מעלה תורת ישראל את נפש האדם מן המצב השפל של הרג בעלי חיים, ודבר זה נעשה על ידי 'הליכה בין הטיפות': בשל היות התורה מודעת למיקום המוסרי המדויק בו מצויה כיום הנפש האנושית, דורשת היא – מצד אחד – יחס הוגן בין אדם לחברו ואי ניצולם של בני אנוש, דרישה המותאמת גם למעמדה המוסרי הנוכחי של האנושות; מצד שני – איננה תובעת בעת הזאת התנזרות מאכילת בשר, צעד שיהווה 'קפיצת מדרגה' גדולה מדי; ומצד שלישי – נושאת מבטה אל העתיד, בו נתייחס לבעלי החיים באופן מוסרי יותר, ומציבה גם כיום סייגים לשימוש בגופם וברכושם, סייגים המתבטאים בדיני כשרות, מצוות איסור שעטנז וכדומה, שיביאו בעתיד להתנזרות מוחלטת מן השימוש בבעלי חיים.

5 מעבר לכך שהמין האנושי מביא תועלת עקיפה לחי, לצומח ולדומם על ידי יישובו של עולם ועוד – קיים גם ממד נוסף בתפקידו של האדם בבריאה: פעולת עיכול הבשר והצומח בגוף האנושי ושימושו של האדם במרכיבי הדומם – הינם פעולות המרוממות את מדרגות החיים הנחותות הללו למדרגה מפותחת יותר, דבר המקדם את המציאות בתהליך אבולוציוני-פנימי: "הצדיקים הם הם המרכבה, כי השכינה שורה עליהם כמו שהייתה שורה במקדש, ומעתה המאכל שהם אוכלים הוא כקרבן שעולה על גבי האישים, כי ודאי הוא שיהיה נחשב לעילוי גדול אל אותם הדברים שהיו עולים על גבי המזבח כיון שהיו נקרבים לפני השכינה... ועל דרך זה כל תשמיש שישתמשו מדברי העולם אחרי היותם כבר דבוקים לקדושתו יתברך, הנה עילוי ויתרון הוא לדבר ההוא שזכו להיות תשמיש לצדיק, וכבר הזכירו ז"ל (חולין צא, ב) בעניין אבני המקום שלקח יעקב ושם מראשותיו: 'אמר רבי יצחק מלמד שנתקבצו כולן והייתה כל אחת אומרת עלי יניח צדיק ראשו' " (מסילת ישרים, כו). זהו אף העיקרון העומד מאחורי הקרבת הקורבנות בבית המקדש והשימוש שם בכל יסודות היש (בעלי חיים, צמחים, סוגי מתכות שונים) באופן מרוכז לעבודת הקודש ככלל ולאכילת הכוהנים בפרט: "בעלי החיים, הקרבים למזבח, חל בהם עצמם התיקון על ידי התעלותם להיות זבח לד', שכיון שאין בהם דעת אינם מגיעים להתעלות זו כי אם במעשה הנעשה בהם בהעלות לד' דמם וחלבם, שהם עיקר מכוון הנפש. מה שאין כן האדם, אשר בלבו המבין ישכיל את מעשה הקרבן ויתקרב אל ד' כדעתו" (עולת ראיה א, עמ' רצב).

הרב צבי יהודה, כאמור, ממשיך בכיוון הזה הלאה: לדבריו, מכיוון שמצד האמת אין למעשה הבדל מהותי בין מדרגות החיים, ועצם המצב בו יסוד אחד זקוק להרס של יסוד אחר (בין חי, בין צומח ובין דומם) לצורך קיומו – איננו ראוי, לכן גם תהליך התעדנות הטבע והפסקת הרס היסודות לא 'ייעצר' בעתיד בגדר בעלי חיים, ו"אין כל יסוד שכלי ברור לפרישה מאכילת בעלי-חיים דווקא" (שם). היינו, החזון הרדיקלי של תורת ישראל איננו מסתפק 'רק' בעולם עתידי בו נשללת אכילת בשר, אלא מדבר אודות עולם בו לא קיימות כלל אכילה, שתייה, נשימה ושאר פעולות חילוף חומרים; כדברי חז"ל: "העולם הבא אין בו לא אכילה ולא שתייה ולא פריה ורביה ולא משא ומתן ולא קנאה ולא שנאה ולא תחרות אלא צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם ונהנים מזיו השכינה" (ברכות ז, א).⁶

במציאות העתידית תתעלה ותשתנה הבריאה כולה – חי, צומח ואף דומם – הן שינוי מוסרי והן שינוי ביולוגי-פיסיקלי ממשי – עד למצב

6 "צדיקים יושבין ועטרותיהם בראשיהם ונהנים מזיו השכינה" – 'שיבה' היא ביטוי למצב של שלמות עצמית; 'עטרת ראש' – איכות שכלית-רוחנית ('ראש') הנגלית כלפי חוץ ('כ'עטרה'). כלומר: המציאות העתידית תתאפיין באיכות רוחנית מחשבתית שהיא היא תהווה את עצם העשייה והפעולה, ללא צורך בהתמרה של יסודות חיצוניים מעבר לקיום הנשמה העצמית.

7 כפי שנרמז בפסוקים ובדברי חז"ל: "אריה כבקר יאכל תבן ונחש עפר לחמו" (ישעיהו סה, כה); "והיה אור הלבנה כאור החמה ואור החמה יהיה שבעתים כאור שבעת הימים ביום חבש ד' את שבר עמו" (ישעיהו ל, כו); "אבני ביתו וקורות ביתו של אדם הם מעידים בו שנאמר (חבקוק ב, יא): 'אבן מקיר תזעק וכפיס מעץ יעננה' " (תענית יא, א) וכו'. כלומר: הפסוקים ודברי חז"ל מלמדים אותנו כי יחול שינוי מהותי בטבעה של הבריאה. בעלי החיים, הצומח והדומם ישתנו הן מבחינה פיסיקלית והן מבחינת הגעתם לכדי הכרה ומודעות עצמית מוסרית. ניתן, כמובן, לפרש כי כל אלה הינם משלים ולא חזיונות המדברים על שינוי המציאות הממשית, אולם על פי כיוון החשיבה שמתווה כאן הרב צבי יהודה (כיוון חשיבה המגיע מתוך תורת הנסתר, ראה להלן פסקה לב, עמ' 190), ניתן לייחס לביטויים הללו גם רובד של פשט (וזאת מעבר לכך שהמחקרים המדעיים החדשים מצביעים אף הם על מגמה של בחירה ושינוי פיסיקלי בחי, בצומח ובדומם): "לא נפלאות הוא, אחי, להכיר כי גם בתעודה העליונה של 'וגר זאב עם כבש' (ישעיה יא, ט) אינה צריכה להיות משל, כי אם דברים כמשמען וגם היא תעשה על ידי האנושות... מי יוכל לשער מראש עד כמה יגבה לב האדם לצדק ולמשרים, עד כי ישים לבו לגורל הבעלי חיים האלמים, לשכללם, לרוממם ולהרימם משפל מצבם. חכמת

שלם בו כל פרט ופרט יינק את מלוא צרכיו מן השפע האלוהי, ללא כל הזדקקות להתמרה של יסודות אחרים בטבע; ב"אחרית הימים יחד עם ההשתלמות הקוסמומולוגית האוניברסאלית היותר גדולה ומקפת תתעלה התכונה האינדיבידואלית דווקא גם היא בשלמות, ואין מקום אז לקבלת שפע של פרט אחד מחברו אלא לכלכלה בריאה ושלמה מתוך יניקת השפע האינדיבידואלי העצמי המקורי בלי זיקת סיוע פרטי אחר רק שמתוך השפע החיוני הכללי, ההנאה מזיו השכינה, שהיא תמלא את ההספקה השלמה של כל החיים וההוויה" (שם).

כמשפט אחרון, ניתן לומר כי הרב קוק והרב צבי יהודה מברשים שניהם על הולדתו של עידן חדש שיופיע בעתיד: אם המאמר "חזון הצמחונות והשלום" מדבר על מציאות השייכת עדיין לתבניות החשיבה המוכרות לנו, הרי הרב צבי יהודה, במאמרו "אחדות המציאות השלמה", מרים את מבטנו לעתיד רדיקלי אשר אינו תואם את הכרתנו כלל: עולם ללא אכילה, ללא שתייה וללא נשימה, שינוי מוחלט של כל צורת היש; כדברי הגמרא (ברכות לד, ב): "אבל לעולם הבא – 'עין לא ראתה אלוהים זולתך' (ישעיה סד, ג)". אי לכך, האדם בעל המבט האמוני קרוא שלא להתקבע בשום תבניות מוסר או הכרה מקובלות, מפותחות וחדשניות ככל שיהיו, אלא להיות נכון להיפתח למרחבים אינסופיים הנחשפים לעינינו מתוך תורת ישראל עד אין קץ: "תלמידי חכמים – אין להם מנוחה לא בעולם הזה ולא בעולם הבא, שנאמר (תהלים פד, ח): 'ילכו מחיל אל חיל יראה אל אלוהים בציון'" (ברכות סד, א).

ד. סיכום

א. המאמר "חזון הצמחונות והשלום", על גלגולי עריכתו השונים, הינו לקט

הפיזיולוגיה והפסיכולוגיה תעמודנה לימינו בעת יט ידו על המון הנבראים הרחוקים, באהבה ובחמלה לנטלם ולנשאם... את הזאב לבל יטרוף טרף, את הנמר לבל יצמא לדם, גם הנחש עפר לחמו ולא ישוף עקב" (אוצרות הראי"ה ב, עמ' 241).

חזון הצמחונות והשלום

פסקאות מכתבי הרב קוק, העוסק בתיאור עולם עתידי בו תנהג האנושות באורח חיים צמחוני. המאמר עוסק בבחינת שלילת אכילת בשר מבחינה אידיאלית-תורנית, ומצביע על דיני הכשרות כפעולות המקדמות את האנושות לקראת עידן הצמחונות.

ב. למרות שהאידיאל על פי תורת ישראל שולל אכילת בעלי חיים, מדגיש הרב קוק כי זוהי הנהגה עתידיה, ואדרבה, התנזרות כלל-תרבותית מבשר בימינו אנו עלולה להביא לכשלים מוסריים חמורים. בהתאם לזאת, אנו מוצאים בכתבי הרב קוק הדרכה חד משמעית השוללת אורח חיים צמחוני בימינו; לפחות לא באופן גורף.

ג. הרב צבי יהודה מציג בפנינו במאמרו "אחדות המציאות השלמה" חזון רחוק אף יותר מן המוצג במאמר "חזון הצמחונות והשלום": על פי דבריו שם, בעתיד תשתנה המציאות המוסרית והפיסילוגית עד כדי התנזרות מן השימוש אף בצומח ובדומם. העולם העתידי אליו חותרת תורת ישראל הינו עולם בו כל יסוד ניזון באופן מוחלט מן השפע האלוהי, ללא כל צורך בניצול ובהתמרה של יסודות אחרים.